

שירי יונתן רטוש

בימי ילדותי, כנראה כסרס ראיונו, ראיתי צילום של בני אדם הצלילים במים ושוחים בעמקם. נדהמתי מתנועותיהם המאומצות, המואטות והבלתי טבעיות לכאורה, נדהמתי מן השיתוח המחמדט שבכל שירי גופם ומן ההרגשה הכבדה והמפתיעה. ש' דברמה מוחשי, ממש וסמך עוטה את האדם והוסך את קיומו האבקות מת-הדת, המתגלה בכל תנועה מתנועותיה.

שבגדלתי נודע לי, כי למעשה כלונו שרויים במשהו מעין מי תהום, אלא שאינו משהו אינו סמך, אינו ממש במידה כזאת, ואינו מצדיק מאבק מת-מיד, ונקרא בשם אוויר. רוח כל.

לימים התבררתי והתענינתי בדברים העומדים ברומי של עולם ילדתי תנודות הרבה מאלה שרוחו בימי קדם ומאלה שצצו בימינו אנו. ושבו ונדהמתי ששובג אלו שמך דבר מן התורות ה' בולדניות ביותר על מבנה העולם ו' גיליתי כי כל גוקדה חמרת וכל גוף פסי (ואף אני ביניהם) שרוי בחול קוסמי מלא, מעין מקסא הגזור באכז ריות מתימאטית את כיתנו ואת מהלכו על כל תנע והנח בקרבו.

מופלאות זה דרכי האסוציאציות וה' דימויים במיניהם המנטאל של האדם, ומדע גדול וענף עוסק בחקרם. יתכן כי יהיה משום ענין לענות בו לחכמים היושבים על מדוכת אותו מדע אם אגלה כי משהו מעין שלשת שבי ה' תחיה שתוארה לעלי; עבר עלי עם קריאת יצירותיהם של שלשה מפורסמים עבריים מודרניים והם: אורי צבי גרינ' ברג, נתן אלתרמן ויונתן רטוש.

ברם יהיו דרכי האסוציאציות כפי שהיו, נראה לי כי הדימויים שבחתי בהם מבטאים במידת מה בתקופתנו את שלושת נתיבי היצירה העברית - שחוסת העבר והרת העתיד. דומני שיש בהם מן ההדגמה היצירתית לאפני הביטוי האמנותי של הפרובלמטיקה היהודית-אנושית והיצונית-ישראלית הן מבחינת התיכון ושת מבחינת היצירה. "יצירות" הם של שלשת המשוררים הללו מגלי מות את מיצוי העבר ואת הגיחה אל העתיד תוך כדי פסיעות ענף על פני ההווה, וכל אחד מהם נפתל עם ריעוג שליו; אורי צבי גרינברג צולל ממרומי הזוהר המיוגום של העבר וחותר בים האפל של היטארגיה היהודית לקראת עתיד משיחי נוגה, אלתרמן נושג ל' רוחה את אחיר התחיה הישראלית וב' אוסטימיות מאירת עיניים רואה את ישראל הקיום ואת לבטי היצירה-ארץ ישראל כחלק טבעי מן הרציפות המת-מדת בתהליך בנין עתידה הטוב וה'

רונן של האנושות כולה. הטוב והרונן מחויבי המציאות הם, והרע על כל מעמקיו אינו אלא ועוז חולף בדרך אל הטוב החמים, האנושי, ה"לירי" מוסיקאלי. על מהותה של החייה ה' שלישית, כלומר על שירתו של יונתן רטוש, רוצה אני לעמוד במיוחד בנות.

ג
גביע גבש
גביע מגב,
אל אן תרקע
מעי לאהב...

בבטן הלילה הין הפה,
בוטס הגביע פרגל דקה
גביע פן לע,
גביע פן לק
מחים תעלע
בשפף מתוק.

שפתי הגביע הלילה פתח
בשלי ינע עלג ונשפף...
דלת הגביע הלילה רמס
הפע הרקיע אדם ומוקס.

גביע גבש
גביע עקד,
בקרון מופת
דודיה אשד.

רוב סגולותיו האמנותיות של רטוש משתקפות בקטעים אלה: כוחו ויכלתו למצוא את מלוא משמעותה ועומקה התהומי של המלה הבוודת, לנצל את גמישותה האנגנטית, לשחת לה פרס' פקטיבה עצמאית ונפח בשלשה (אם לא בארבעה) ממוים, ועם זאת לקבעה כי נדבך ואבן במבנה ארכיטקטוני מוצק ומושלם. עם קריאת הקטעים הללו שוקעים אנו מיד באחירה הכללית הא' ססת את רוב שורות הספר "יוחמד".

י יוחמד, שירים, מאת יונתן רטוש, הוצאת מחברות לספרות, תל אביב תשי"ב

שכן אוסיינים בתים אלה לכל הרקע של שירי רטוש.

שני מוטיבים עוברים כחוט השני כי מעט בכל השירים: אהבה ופסימיות. אהבה בכל אינה אהבת הטוהר של העלם בדור העננים ממגילת האש" של ביאליק. אהבת יסורים היא זאת ("כר"), אהבת יצרים ספוגת ארוטיות בנגה ובנסתר ("צלם", "אהבה", "מיתר"), אהבת סיגופים, התמסרות אירקק וה' קרבה עצמית ("המוקיון", "אורה") אהבה עשית בה מנפולטי אלהים ימך" תח המשיכה והדחיה הקוסמית, השרגמ" ביאולוגית ("על חטא", "על מות ל' בעל", "אפריזיון"), אהבת געש וקנאה ושנאה ("אהובה", "סף", "שכין"), תאוה ססגונית וניתוחית ("עודי דור", "רוה יורי", "שבוע"), אהבה הפורצת מ' עמקי היגון של בדידות צורבת אפילו בכתוך המון אדם גדול גדיל" ("אחת", "חיך"), אהבת יאוש ופסישיזם ("לויה", "עקב"). ועל פני אהבת אית' נים זה, שכל גון מגוניה וכל גינון מ' גינוניה מוצא בשירתו רטוש את שבו המדלה והקולע, סנון ערפל של הול' לות טראגית וגזריליה שכרות ראשונית, "נוח" מ' מעין אכסטזה של משהה ב' שחת דבר. "והיין לו בעין, ילפד ברשף ח"ע אל בעש בי, פנע שת בי לו תחיי לי את, לילית". (מי לי מת") "שפעתי עד הלום וגם כובס בנתה, וב' גביע הוא נוצף, והוא אדום". ("לחריך").

המוטיב השני, מוטיב הפסימיות אינו ניתן להדגמה עלידי הבאות. כל קובץ השירים כולו ארוג על מסכת הלילה השחור, ואלו יש בו פסי ארגמן הרי הללו נתחו מכתמי דם המטפס מ' סניני מדוחים ומצוארי קרנבות אדם, המוקרבים בצורה לירית או בצורה דרמטית בכירת ביטוי, אך אינם מבש' רים שחר מרגין לב באופקי כאלה הם שירי האהבה; כאלה הם שירי המרוח וכאלה הם גם השירים המתאמרים להיות פוליטיים כביכול, דרושה מידה לא קטנה של רצון טוב (או רע) לגבי המשורר או של הזדהות עם השקפותי של רטוש מחוץ לתחום שירתו, כדי למצוא ב"יוחמד" בשורה על מהפכה פוליטית חרשה בדרך של חיטוט דרוש או קריעת פסוקים בוודים מסביבתה הטבעית. אין כל בשורה בשירת רטוש ששלעצמה, מלבד איהשלמה חסרת א' נים עם גורל מדכא ועוור. באיזו מידה עלולה איהשמה פיוסית-אמנותית זו לצפון בחובה תחושת עתיד - על כך יש לתהות, אולם, בין בשורה פוליטית ובין תחושת עתיד אמנותית כמעט ו' אין ולא כלום.

ג
משאנו באים לחפש הגדרה כוללת לשירתו של רטוש, מיד עולה על רוחנו מושג אחד ויחודי: אלילות. לא האלי' לות התניכית, שהיא עבדות עץ ואבן, אין לא הליחות העליונה הפילוסופית, כי אף האלילות הקדומה של המורת התי' כון העתיק, כפי שנתגלתה לעינינו כי מאת האחרונה נתון יצירת עפי פז'

ים, בכל וכענין. אלילות זו היתה פרי תרבות גבוהה ומפותחת, עתירת נכסים רוחניים, עשירת חוויות בכירות ירוחית פליאה יוצרת על אדם ותבל, שניתן לה ביטוי נמרץ ועמוק במיתולוגיה מגוונת וענפה. היא נבעה ממעמקה הראשוני ניגים של הרוח האנושית, וכל המומנ' טים היסודיים שבשירת רטוש מצויים בה: אהבת איתנים רבת יסורים "עצ' מה, שאינה אלא בבואה לאהבת האלים הבורה והמפורה, בוראת היצירה ויוצרת הבריאה, ארוטיקה אנושית המשקפת את ה"ארוטיקה" והפלישת המסוכך של כו' חות הטבע בינם לבין עצמם; העלאת התאוה לרמת "קדש" ופולחן; היללות דיאונ'סית-פולחנית הנובעת מהרגשה פסימית שחורה של "אכל ושתה כי כו' מתר תמות". שכן לפי עצם מהותה פסימית היא האלילות. כיסופיה הם לה כיא את האדם ליוי אפתיאזיה אלו הית, להיות כאחד האלים. אך ההרגשה הגוברת היא שחלום זה אינו בר' ביצוע. האדם נשאר, אפוא, נתון ל' מאבק כוחות גדולים ואדירים שמחוצה לו, וסופי להיות נמוצח בידי המוות הבלתי נמנע, שאפילו האלים לא תמיד יכלו לו. זוהי הנעימה הבוקעת מ' עלילות גילגמש", מהמיתוס הבבלי על אדמה, מ"שחת האדום עם עבדו", וכמעט מכל היצירה המצרית החל ב' תקופת הממלכה האמצעית. יעוד חברתי-לאומי-היסטורי כפי שיצרה ל' עצמה היהודית, לא היה לאלילית. מ' כאן האינדיבידואליות המובדק, הידא' נטי, האני" האיש מול איתני (או אלי) הטבע, ומכאן האמונה בכוחו הגואל" לשעה של הדם הקרבן.

שירתו של רטוש היא שירת האלי' לות. אולם, כל המוטיבים האליליים הללו אינם מופיעים בה כ"רומאן היס' טורי, אין בשיריו תחיה של יסודות קדומים ונסיון ל"שחור" שירה זתיקה. לא ולא. שירתו של רטוש מודרנית בכל גילוייה: בהוטה, בקצבה, בצו' רתה החיצונית, במאווייה, במוסיקאלי' תה, בהתמזגות מושלמת (לפעמים כמעט מתימאטית) של הצורה והתיכון. המו' פלא והמועזע הוא שהאלילות היה' בה חיים מודרניים ומשמשת ביטוי להלך רוח. של ימינו. אין בה משום טעם לחאי של חפירה ארכיאולוגית ושקיעה לנכבי ההיסטוריה. הבעלים והעשטרות חיים את חיהם כאילו לא מתו מעולם. במטה קסמים והפכו מאי' לים מיתולוגיים לסמלים מוסיקאליים, מעץ ואבן מושאים אמנותיים בלי ל' קפח את יחוינתם. לא אליגוריות שקופות כאליליהם של טשרניחובסקי ושניאור, אלא סמלים קורמים עור ו' בשר אמנותי. לפיכך, יש ובקראך את יוחמד יונתן רטוש, יבדע בנמצא אתה בבית קסה מודרני, בחברת ברהמה אמנותית ("צוענית טורפה עתידותיים") או ב' היכל אליל קדמון בשעת פולחן הקדש וההוללות. שיכור אתה לא מין ואינך בפרט אם אשת זה שרטוש שר המגון

לקסמיה רדנית בלט מתוך אופרה
היא או עשורת בכבודה ובעצמה.
ואולי האמת הפיוטית היא בשניהם:
רקדנית הבטל היא העשורת ובית
הקפה הוא ההיכל.
מבחינת התחיה היהודית הרי שירה
זו היא המשך לשירת טרגי-חובסקי
ישניאור, כפי שבדק ציין ב. קורצ'
הייל במאמרו ב"לוח הארץ" תשי"ב.
אולי שהמשך זה אינו המשך אפיוני,
כי אם המשך שיש בו משום ראשוניות
מקורית ומהפכנית. אף רטוש, למרות
אילנות, שואב את סממניו לא מתוך
השירה האלילית הקדומה, אלא מתוך
התניך. מיעוט השפעתה של השירה
האלילית הקדומה הידועה לנו על צורת
השירים של רטוש, מחמתה במקצת לאור
תכנם של השירים. חוק מבטיחים בו
דדים, השאובים מכתבי איגרות, כמעט
ואין קרבת צורה ביניהם. לעומת זאת,
מיוחד במינו הוא אופן הניצול של
התניך על ידי רטוש. הוא חושף את
המשמעות המקורית הטרומפוטית
איסטית של רטוש החומר המתולוגי
הזרוע בתניך, אשר שימשו בידי יוצרי
התניך כדרך ביטוי, כדומיים וכמלי
צה פיוטית סתם, או שניתנה להם
משמעות חדשה מכת האידיאה המונר
תיאסטיית.

הן בעון חוללתי ובחטא יחמתי
אמי" מבטא בתהלים (נ"א, ו') את
הרגשת איה"שלמות (גאורית, ה"טור)
זה בעצם קיומו של אדם לעומת אלהים.
ואילו אצל רטוש הושך פסוק זה שיר
ממור ליצירי תאחה היולית, מוחים
שבינו לבינה החיבקים ורועות עולם.
ויאל הנביא מתנבא על חורבן הממלכה
וקורא לבת ציון: אלי כבתולה חגורת
שק על כעל נעורייך, רטוש בונה על
פסוק זה אחד משיריו הטובים ביותר,
על מות לבעל, והמושגים בתולה,
בעל, נעורים צוללים אל תהום מיתר
לוגית דיאנוסית-תמונית ומהורהים כי
נזו כחורת ביטוי נצחי לאבלה של
אשה אהובה מימי האלה צנות ועד
ימינו אני.

והלכו קטע, שכולו שיר השירים ב'
מחורה טרום-תניכית:
פִּשְׁטָתִי כְּתַנְיָהּ - אֵיכָכָה
אֶלְבֶּשֶׁנָּה?
פִּרְשָׁתִי וְרוּעוּתִי - אֵיכָכָה אֲשִׁיבָנָה?
שְׂדֵים נְכוֹנֵי וְשָׁעֲרֵי צִמְחָה,
כְּלֵי עֲרוֹם וְעֲרֵינָה.
דַּעֲנִי, הַנְּזִיר, כִּי אִתָּה הַיְדוּעַ.
עֲשֵׂנִי, הַמֶּלֶךְ, כִּי לֶךְ אֲנִי.
הַבְּעַל
עֲנִי בָיִם קְרָאִי אֶלֶיךָ בְּאִמָּת,
כִּי אֵץ לִי לַעֲלֹל אֶלָּא אֶמָּת.

תהליך זה של פרספקטיבה הפוכה
מן היהדות אל האלילות, מן התפיסה
האנושית-חברותית-היסטורית אל הת'
ויהיה הטבעית-קוסמית-מיתולוגית, אינו
עובר על רטוש ללא לבטים אמנותיים.
וגדמה לי שדווקא בביטוי של עצם הכב'
סים הללו, מגיע רטוש לשיא יכלתו
הפיוטית.

והוא מִכָּה עַל חֶטָא
והוא מִכָּה עַל תְּהוּ
והוא מִרְעִיד מִיָּתֶר פֶּקַע
אָבוּ בְּכָדִי.

והוא דְמוּם פֶּהד
וּמְרָצֵד כְּמָהוּ
הוא מִצְטַמֵּר לְמַנְיַת לֶכָה דוֹדִי.

אֶת יְחִידָה כְּצַל,
אֶת בּוֹגְדָה כְּפַחַל,
אֶת חֲצֵעֵי לֶפֶל לֶכָל עוֹבֵר וְשֹׁב.

אֶת מְתוֹקָה כְּלִיל,
אֶת חֲמָקָה כְּשַׁחַל,
אֶת מִפְּכָה כְּנַחַל בְּשָׂרָב.

האמנם אין זה אלא שיר אהבה
גרידה? האמנם אותו "הוא" רחוני
אניסקטואלי רק במקרה מתואר במור
נחיים השאיבים מן התפילות המסור'
תלות של היהדות, ואילו "היא" כה
ארצית, גשמת ובענינית, והיא ארה כולו
שופע נוף, אחירה, טבע אקלים ארץ
ישראלים. כפי שירה טובה עזקה מ'
אליה לרמת סמל חפשי דוגמת המור'
סיקה, שהמאין בן-חורין ליחס לה'
משמעות מסוימת, אכן, שני בתי
השיר "על חטא" שהובאו לעיל, מעלים
על רוחן את, השדה האלקטרו-מגנטי'
של קשר וניגוד, משיכה ומתיחות, אשר
נחתה בין העם והארץ. ועם כל זהויה'
רות והסתיוגות לגבי ראייה מהרהורי
לבו של הקורא, אינו יכול להשתחרר
מאסוציאציות אלה כשאינו רואה את
הארץ, היחומה כשחל" מן ועד אילת
וקורא על הבעל שקפדה שרש פקעמ'
כחיה. בראשונה באני כשעיה כפקוד
עלמה בורך כשדה... ובשניה באני
כאורה, כפקוד עלמה בכרם לבית אב...
ובשלישית באני כהוא בעל, כבעל שב'
פצוע ועימי". ביהו גוברת בי הנטיה
לזכרות מסוג זה מאחר שרואה אני
באזו מיה יונקת שירתו של רטוש מן
התניך ומה רבו בתניך הדימויים מסוג
זה לגבי כעם והארץ, השיר "ארש"

אף הוא אינו מסייע בידי להשכיח את
לכטיו של רטוש בתחום זה, ואני נאלץ
להחפש - אולי למורת רוחו של רטוש
- בנצח ישראל את האב הקדמון אשר
כאן, לנגד עיני, ביצוע אשת ישבר
רעב אורח".

למה ימנע השבר מן הגבר הלוהי?
אשר רטוש עצמו פונה אליו בוו ה'
לשון:

אֲשֶׁכְרוֹת יַיִן בְּדוֹדֶיךָ יִחַטְטוּ פֶּהָה
נִרְפַּעַת

בְּשִׁיחוֹת דוֹרְךָ הִנְבֵּר בְּמַתִּי עוֹלָם
בוֹעֵט.

ד

מדוע יש זכות קיום לשירה זו?
התשובה היא פשוטה לכאורה: כי
זכות סגולתיה הפיוטיות-אמנותיות של
שירה זו, אך דא עקא סגולות אמנור'
תיות-פיוטיות הן מסובב ולא סיבה.
הן באו לידי שירה זו בזכות היותה
שירה מלוכסת רעיון אחד ובזכות
היותה ביטוי נמרץ לכמה מצדי הווי'
הנו על רקע העבר ועל סף העתיד.

חינו נרקמים על יסוד שיבת ציון,
על ליטו החותר עם למולדתו וחיסול
גלות בת אלפים שנה. תהליך מסובך
הוא זה, מלא זעזועים ושופע משברים
רוחניים. ודווקא משום כן מורה הוא
ומפרה יצירה אמנותית. ליד הכיסוף
הנבואי-משיחי של אורי צבי גרינברג,
ליד ההשתלבות במהך הכללי ההווי'
של התקופות ההיסטוריה האנושית ר'
חי אגוש נוסח אתרמן, מתרם השח'
רור ממורשת דורות גלותית. מורשת
ודות זו היא בה מן הטוב ומן הרע,
שחרור זה אף הוא יש בו מן הטוב ומן
הרע. יצרים ומאחיים שזיכא אלפי
שנים פרצו לטבע הצינות, שיבה אל
הקרקע והיא הטבע אינה כה פשוטה,
טהורה ותמימה, כפי שתיארה דאן
זיק רוסו הצרפתי וא. ד. גורדון שלנו.
צבדות האדמה מגישה משנה דיאניסי'
ארוטי לתת-הכרתו של האדם. פריה
ורביה, זריעה וצמיחה, קבורה ירידה,
חיים ומות לעולם, ויסופו לעורה בני
מתיחה יוצרת ככל שניתקל בהם פנים
אל פנים. בקרב העמים החקלאיים מ'
עולם לא מתה תמורה זו, והנצרות
עם הוימנט התמוזי, בבה, הגלים ב'
צליבת ישו ותחייתו, בהקרבה הרפי'
מת של הקרבן הגואל של הבן, אישית
רה לה המשך והתקיים. אף אצלנו
לא הושמדה התופעה כליה. היא משיך
עת כמעט ככל ספר מספרי התניך למ'
רות המחממה הקשה נגדה בימי בית
שון. משנתחלקה על האדמה והטבע,
נתגלגלה בהעברה (במין הסכינאולוגי
של ביטוי זה) תחוך יסודות מסוימים
הגולמים לעין בקבלה וכחסיודות. מני'
שת מפורשת, מעין רומנסיות עם מ'

טבע והעולם, מגישה של שעת משבר,
שינוי ערכים, שינוי מטבעות התי
ורפסי חיים שונקעו בדשך יירות
רבים, מן הדין שיקבעו לדרך להתפרצות
היסודות הללו. מגע בלתי אמצעי עם
העולם ללא חיצות אידיאלוגיה של
יעוד דתילאומי, כהכרת מחזירנו אל
האני מול הקוסמוס". ומי שאינו חש
ברוח זו האופסת את חזינו והמבליטה
את עצמה ביחוד מאז תקומת המדינה.
הריהו עיור מדעת או שלא מדעת.
אינדיבידואליזם מופרז בחומר יברוח
הריהו גילוי צד אחד של אותו מטבע.
ומטבע זה יש לו זכות ביטוי אמנותי.
אף ביטוי זה יונק מן התניך. ממנו
יונק אורי צבי גרינברג, ממנו יונק
נתן אלתרמן וממנו יונק יונתן רטוש.
כל אחד לפי דרכו שלו. "יוחמד"
"חופה שחורה" משלימים את "רתר"
בות הנהר" את "ספר הקטרוג והי'
אמונה" את "שמחת עניים", את "מכות
מצרים" ואפילו את "הטור השביעי",
היפכים את שירתנו המודרנית לביטוי
ממצה של מציאותנו, שיש בה מלבד
משיחות ואגויות, גם מן השיבה אל
האלילות בגילוייה הפסיכולוגיים וה'
חברתיים. יתכן כי גיא-אלילות זו תור'
פעה מסוכנת רעיון אחד ובזכות
קיראים תגר עליה אולם, לא פחות
מסוכנת גרסתו של אורי צבי גרינברג.
אף-על-פי-כן, עצם העובדה, שאנו
קטבים הללו ינתנם לביטוי אמנותי
בעל עצמה כבירה כואת, מעיד על
היוניות. ודאי שרוצים היינו להלך
רכות ובטוחות בשביל ההוב הפיוטי
של נתן אלתרמן, אך מסתבר כי נהר
היצירה הישראלית יתמוג משלשת ה'
פליגים גם יחד אם נאבה ואם נאמן.
שיריו של רטוש ישתלבו במערכת
היצירה העברית-יהודית-ישראלית ומ'
קודת מבט זו הריהם כביטוי של
רטוש עצמו בחינת, ראש ספרות
אוהבי". אולם, ספרות ואמנות אינה
יכולה להתפנן במבאן לאומי בלבד,
שירתו של רטוש היא גם חלק מן ה'
שירה העולמית, שכן גיא-אלילות זו
אינה הידושו של רטוש ואף של של
שראלי. באירופה קיימת היא בגלגלים
שונים מבית הרנסאנס ועד ס. ס.
אליוט המודרני. ויש לה לעניות דעתי
עור עצמו דווקא בגילוייה המיאשים
ביותר לכאורה: פסימיות אינדיבידוא'
לית-אלילית-קוסמית עשויה לעורר את
האדם החיפשי יעודה של האנשות
מחוץ לאדם. כך שהאדם ימצא טעם
בחיוו לא כנהנה מיעוד ולא כנהנה
אחרים ביעודו, אלא כחלק מן האנו'
שית המשיגה יעוד קוסמי. היכן הוא
ימה יעוד זה? מי הגבר ידע מתרוך זה.
על-כפופים, לגבי היצירה האנושית לא
היעוד קובע, כי אם חיפוש היעוד. ואם
מכוח פסימיותה של שירה זו בישראל
בזעמים ש בה משום דיהו לחיפוש
היא אינה אלא טמף ליצירה חדשה
ימשום כך היא צופנת בחובה לא רק
את מחשבי העבר ואת דמומי ההנה'
כי אם גם נצוצי מעתה.